

Adalékok a Horthy-korszak sajtórendészeti szabályozásához II.

Sajtószabadság és/vagy nemzetérdek – egy „öncélú nemzeti állam” sajtószabályozása (1931–1936)

KLEIN TAMÁS*

„A sajtószabadság fenntartása nemzeti érdek addig a határig, amíg a sajtó valóban a nemzet érdekét szolgálja.”¹

1. Előzmények, a rendkívüli viszonyoktól a mérsékelt konszolidációig

A Horthy-korszak néven emlegetett alkotmánytörténeti periódus, amely változó intenzitással ugyan, de a korszak egészében szűkkeblűen bánt a politikai szabadságjogok intézményi garanciáinak és tényleges, gyakorlati érvényesülésének biztosításával, nem vizsgálható egységesen, differenciálatlanul. Az egymást váltó kormányok többsége kitüntetett figyelmet fordított a sajtóügy kérdésre, a lapok rendészetére és a sajtójogi szabályozásra. A hivatalos sajtópolitika fókuszában eltérő intenzitással, de szinte kivétel nélkül a sajtó mozgásterének korlátozása állt, amelynek kiemelt eszköze volt a klasszikus, a reformkor lelkesedő politikusai és jogtudósai által a magyar alkotmány palládiumaként emlegetett szabadságjog, a sajtószabadság érvényesülését – rendészeti, adminisztratív eszközökkel – korlátozó sajtójogalkotás és sajtórendészet. Az „ellenforradalmi” esztendőkből a központi hatalom kimondottan ellenségesen viszonyult az ellenzéki sajtóhoz, s a leg súlyosabb rendészeti eszköznek, a már többször is „minden időkre eltörölt” és mégis újra meg újra főnixként feltámadó előzetes vizsgálatnak, a sajtócenzúrának a „nagy háborút” követő fenntartását és rendszeres alkalmazását is indokoltnak látta. A Tanácsköztársaság dicstelen százharminchárom napját követően a Friedrich István vezette kabinet „a sajtóról” címet viselő 5499/1919. ME rendelete² iktatta újra a magyar jogrendszer regulái közé a cenzúrát. Majd az „ellenforradalom” harmadik kormánya rendeletben újraszabályozta „a rotációs újságpapír és íves nyomópapír” beszerzését és elosztását,³ amely azzal a következménnyel járt,

* Ösztöndíjas PhD-hallgató, ELTE ÁJK, Alkotmányjogi Tanszék. E-mail: ktamas0524@freemail.hu.

¹ A Gömbös kormány Nemzeti Munkaterve 9. pont, Sajtópolitika.

² *Magyarországi Rendeletek Tára*. Budapest, Magyarországi Királyi Belügyminisztérium, 1919. 874–875.

³ 4578/1920. ME rendelet. In *Magyarországi Rendeletek Tára*. Budapest, Magyarországi Királyi Belügyminisztérium, 1920. 228–232.

hogy olyan disztribúciós rendszert vezetett be, amely a végrehajtott hatalom, de még inkább a kormányfő akaratától tette függővé a nyilvánosság összetételének alakulását, az országban szabadon megjelentethető sajtótermékek körét. Bár a hírszolgáltató lapokkal szembeni ellenszenv csak szerény mértékben csökkent a forradalmakkal szemben szerveződött jobboldali erők kormányzati hatalmának központi és területi megszilárdítását követően, mégis a sajtó működését megfojtó regulák és a közigazgatási (jobbára a központi kormányzat szintjén folytatott) praxis lassú, de vitathatatlan enyhülése következett be. A sajtóviszonyok konszolidációjára tett első, még egészen bátortalan jogalkotói lépést a Teleki Pál vezette kormány tette meg, 1921. március 5-ei rendelete⁴ részben a sajtórendészeti hatáskörökben, illetve azok gyakorlásában hozott némi változást, részben pedig az előzetes vizsgálat szisztémáját alakította át, az ún. fakultatív cenzúra koncepciójának megfelelően.⁵ A korszak emblematisz politikusának, Bethlen Istvánnak kormányelnökké designálásával megkezdődött az a kormányzati dekád, amelyet társadalmi és gazdasági politikája, valamint az óvatos, elsősorban a szabadságjogokat érintő alkotmányos reformtörekvései miatt a konszolidáció időszakaként tart számon a történelemtudomány. Dacára annak, hogy a miniszterelnök deklarálta, s sokszor hangoztatott céljai között szerepelt a sajtóreform, s részeként a lapok kivételes hatalmon alapuló rendszetének megszüntetése, a Bethlen nevével fémjelzett évek a sajtószabályozás terén nem hoztak lényeges enyhülést. A kabinet hivatalba lépése után csakhamar megszüntette a kivételes sajtórendészeti ellenőrzés legsúlyosabb formáját, a háborús évek alatt bevezetett, s annak lezárulta után is fenntartott cenzúrát.

Az alkotmányos viszonyok konszolidációjának folyamata szükségképpen érintette a rendkívüli jogrend felfüggesztését is. Ez azonban nem volt egyértelmű. Az 1922–23-as költségvetési év első hat hónapjában viselendő közterhekről és fedezendő állami kiadásokról szóló 1922. évi XVII. törvénycikk⁶ 6. §-a rendelkezett „a kivételes hatalom alapján kibocsátott egyes rendelkezések[nek] (...) közsabadságoknak (...) visszaállítására irányuló átmeneti”⁷ szabályok időtartamáról. A törvény a jövőre nézve a Kormányt eltiltotta a lapvizsgálat ismételt bevezetésétől, kimondta ugyanis, hogy azt a kormány nem léptetheti újból életbe.⁸ Ellenben ugyanez a dokumentum hatalmazta fel a kormányt, hogy a cenzúra kivételével, a sajtószabadság érvényesülését korlátozó sajtórendészeti intézmények sorát a polgári viszonyok között is, immáron új törvényi felhatalmazás alapján gyakorolja. Ezek között a legkomolyabb eszközökként a belügyminiszter hatáskörébe tartozó lapbetiltás és a kolportázs-jog-megvonás lehetősége nevesíthetők, de említésre érdemesek a külföldi sajtótermékek behozatalára, átvizsgálására vonat-

⁴ 1616/1921. ME. rendelet, In: *Magyarországi Rendeletek Tára*, Budapest, Magyarországi Királyi Belügyminisztérium, 1921. 60.

⁵ A fakultatív cenzúráról szóló jogszabály „abból a célból” született „hogy a sajtó működése addig is, amíg a sajtó kivételes ellenőrzése mellőzhetővé válik, minél kisebb mértékben korlátoztassék.” A cenzúra gyakorlására jogkörrel bíró szervezet (Miniszterközi Sajtótájékoztató Bizottság) „hatásköre csupán arra terjed ki, hogy véleményt nyilvánítson abban az esetben, ha valamely lapban közzétételre szánt közlemény (...) [az] állami érdekeket közvetlenül veszélyezteti.” A normaszöveg továbbá arról is tudósított, hogy „[a] sajtó munkájának megkönnyítésére szolgáló véleményező szerv[nek] intézkedési joga nincs.” A fakultatívnak mondott vizsgálati modellben a szerkesztőknek, kiadóknak láthatóan nem volt kötelező a sajtóterméket cenzúra alá küldeni.

⁶ *Magyar Törvénytár. 1922. évi törvénycikkek*. Budapest, Franklin, 1923. 121–138.

⁷ Uo. 123.

⁸ Uo. 125.

kozó regulák is. A törvény felhatalmazást adott a kabinetnek, hogy a kivételes sajtórendészeti intézményeket az „átmenet időtartama alatt ideiglenesen hatályban tarthassa és a szükséghez képest módosíthassa vagy kiegészíthesse.”⁹

A sajtószabadság terén progresszív fejleményekre, s így a lapok helyzetében a Bethlen kormányzat egy évtizede alatt további jelentős könnyebbedésre már nem került sor. A tizennégyes sajtótörvényben és az abban foglalt sajtószabadság-eszme érvényesülését korlátozó rendkívüli sajtóellenőrzés szabályaiban jogalkotás útján változás nem következett be, s a felhatalmazásban biztosított kivételes rendészeti eszközök alkalmazásának gyakorlatát a konszolidációs korszak teljes időszakában a rendkívüli szigor jellemezte. A húszas évtizedben a kormányzati apparátus kodifikátorai mintegy fél tucat – a tizennégyes sajtótörvény novelláris módosítását, egyúttal pedig a kivételes sajtórendészeti szabályok hatályon kívül helyezését célzó – törvénytervezet készült, e koncepciók közül azonban egyik sem jutott a megvalósulásig.¹⁰

2. Sajtórendészet szabályozásának átalakítása a Károlyi-kormány idején

Miután Bethlen István 1931 augusztusában lemondott, az ország kormányzásának jövőjét a kormányzó kezébe tette le, s ezzel lezárult az ellenforradalmat követő konszolidáció időszaka, hogy a magyar kormányzat egy új, egyre inkább autoriter politika felé forduljon. Bethlen befolyásával ugyan még évekig számolnia kellett a központi hatalom új irányítóinak, ám hatása folyamatosan csökkent, s végül 1935-ben elhagyta az akkorra radikálisan átalakított kormánypártot. Bethlen lemondását követően az új kabinet élére a kormányzó az egykori ellenforradalmi miniszterelnököt, Károlyi Gyulát nevezte ki. Károlyi miniszterelnöksége még nem hozott jelentékeny változást a kormány általános politikai irányában, s így a sajtóügy felfogásában sem, tekintve, hogy az új kormányelnök Bethlen hívének számított, s minisztertanácsának tagjai is jörszerével az előző testület összetételét idézték.

1931-ben a Károlyi Gyula vezette kormány két rendelete újraszabályozta az időszaki lapok terjedelmére vonatkozó korlátozó szabályokat. Az első jogforrás¹¹ arra kötelezte a szerkesztősegeket, hogy a lapok oldalterjedelmét mintegy egyharmadával csökkentsék. Ám miután a radikális volumenkorlátozás a szakma szinte egyöntetű és hangos ellenállásába ütközött, pár nap múlva egy újabb rendelet¹² némi engedményt tett és már csupán egynegyeddel való redukción irányzott elő. A tőkészegény, elsősorban vidéki lapok számára ez a korlátozás leginkább gazdasági ellehetetlenüléssel fenyegetett, mivel a roppant szűkös terjedelem – amennyiben a minimális szakmai elveknek megfelelően lapjukban híryanagokat és azokhoz fűzött véleményeket,

⁹ Uo. 123.

¹⁰ A húszas esztendő sajtórendészetéről I. KLEIN Tamás: Adalékok a Horthy-korszak sajtórendészeti szabályozásához I. (1919–1931). In *Medias Res*, 2012/2. 182–198.

¹¹ 4810/1931 ME rendelet, In: *Magyarországi Rendeletek Tára 1931*. Budapest, Magyar Királyi Belügyminisztérium, 1932. 1198–1199.

¹² 5110/1931. ME rendelet, Uo. 1205–1207.

elemzéseket is el kívántak helyezni, s nem akartak reklámfelület-értékesítéssel foglalkozó „hirdetővállalattá” válni – már nem tette lehetővé számukra hirdetések felvételét. Reklámbevételek nélkül, vagy legalábbis azok jelentékeny elapadása következtében azonban a vidéki lapoknál lényegesen jobb gazdasági pozícióban lévő, tőkeerős fővárosi, országos terjesztésű lapok is a tönk szélére sodródtak. Az úgynevezett Országos 33-as bizottság¹³ ülésén is szóba került a lapokat szorongató kormánydöntés. A bizottság tagjai között lényegi egyetértés volt a tekintetben, hogy „azok az előnyök, amelyeket a rendelet el akart érni, nem állanak arányban azokkal a hátrányokkal, amelyek vele járnak”,¹⁴ ezen állításukat igazolandó a rendelet következményeként állították, a sajtótermékek „a közt szolgáló rendeltetésüknek is csak hézagosan tudnak megfelelni és társadalomnevelő hivatásukról, a közviszonyoknak a fokozottabb fontos kritikájáról kénytelenek lemondani.”¹⁵ A bizottság ellenzéki képviselői hangsúlyozták továbbá, hogy a rendelet kiadásával kapcsolatban a kormány álszent módon hivatkozik valutáris szempontokra, tekintve, hogy a sajtó papírfogyasztásának a megszorítása nem eredményezheti a devizahelyzet számba vehető megkönnyebbülését. A gazdasági világválság és az annak következtében kialakuló devizaválság nehéz körülményeire is fogható ökonómiai szorításból fakadó helyzetet tovább árnyalta, politikai-hatalmi közegbe helyezte egy korábbi, három esztendővel korábban, 1928-ban kiadott rendelet. A jogszabály protekcionista védővámval segítette a hazai papír-előállítását, s rendelkezett egy bizonyos mennyiségű vámkedvezményes papírkontingensről, amelynek elosztását a kormány hatáskörébe utalta. Sokszor támadt – megalapozott – gyanú a kormányt opponáló lapok szerkesztőseiben és az ellenzék prominenseiben, hogy a takarékosagra hivatkozva kiadott rendelet háttérében valójában a sajtószabadság további, adminisztratív, pénzügyi korlátozásának, az ellenzéki, vagy legalábbis a kormányhoz nem lojális sajtó gazdasági ellehetetlenítésének szándéka húzódik meg.¹⁶ Álláspontjuk igazolására fő érvként azt látták bizonyíthatónak, hogy a kedvezményes árú papíralapanyag disztribúciója politikai szempontok alapján történik, hiszen „az ellenzéki lapok (...) nem kapnak a vámkedvezményes papírkontingensből, ezt majdnem mind, majdnem száz percent erejéig a kormánytámogató lapoknak adják ki.”¹⁷

A bizottság, érzékelve a helyzet súlyosságát, „arra kér[te] a kormányt, a rendelet revíziójával tegye lehetővé, hogy a sajtó politikai és gazdasági létfeltételeinek beállott veszedelmei tetemes mértékben enyhüljenek.”¹⁸

A kormánykritikát megfogalmazó lapok szerkesztői vészjóslónak is tekinthették, hogy a már idézett 33-as bizottsági ülésen, dacára annak, hogy a miniszterelnök engedékeny hangot

¹³ A kezdetben harminchárom fős (innen az elnevezése) bizottság az Országgyűlés alsó- és felsőházának egyes tagjaiból 1931. július 20-án alakult. Feladata a gazdasági válság miatt szükséges népszerűtlen intézkedések irányítása és felügyelete volt. Felállításáról és működésének szabályairól lásd a gazdasági és hitelélet rendjének, továbbá az államháztartás egyensúlyának biztosításáról szóló 1931. évi XXVI. törvénycikket.

¹⁴ A 33-as Bizottság üléséről tájékoztat *az MTI „könyomatos hírei”, Napi tudósítások, 1920–1944* [MOL, K 428. a) sorozat], 1931. 09. 16; 13. kiadás.

¹⁵ Uo. 17. kiadás.

¹⁶ Erre utal többek között a Magyar Szaklapok Országos Egyesületének 1931. 09. 16-ai memoranduma is.

¹⁷ Várnai Dániel 1931. 04. 22-ei interpellációja a kereskedelemügyi miniszterhez. *Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója* [továbbiakban: KN (1927)], XXXV. 57.

¹⁸ *MTI „könyomatos hírei”, Napi tudósítások, 1920–1944* [MOL, K 428. a) sorozat], 1931. 09. 16; 17. kiadás.

ütött meg,¹⁹ Teleszky János egykori pénzügyminiszter a sajtó működésében „tizennyolcas” tendenciákat, hangütést vélt felfedezni, mondván

„az utóbbi időben a sajtó részéről igen kedvezőtlen és az ország érdekére igen káros irányzat kezd megnyilvánulni. Szidják az adóemeléseket [...] olyan hang kezd elterjedni a sajtóban, amely nagyon emlékeztet 1918-ra, a forradalom előtti állapotokra, amikor a legnagyobb hazafiaság és a legnagyobb nemzetvédelem jelszava és ürügye alatt olyan aláaknázása folyt egész közéletünknek, amelyhez hasonló a mai viszonyok között igen veszedelmesnek tart.”²⁰

A kortársak több esetben tapasztalhatták, hogy a „bolsevik” idők emlegetése, az akkori eseményekkel, jelenségekkel vont analógiák rendre rossz előjelnek bizonyultak, az ilyen elszólások általában a sajtószabadság érvényesülésének rendszeti szigorítását készítették elő, s többnyire azok bevezetésével is végződtek.

A 33-as bizottság ülésével egy napon a Magyar Újságírók Egyesülete is választmányi ülést tartott, ahol határozott hangvételű határozatot fogadtak el. Az egyhangúlag megszavazott szövegben az egyesület a leghatározottabban tiltakozott az ellen, „hogy a kormány a kivételes intézkedés alapján újabb (sic!) sajtókorlátozó rendeletet adjon ki”, továbbá követelte „a sérelmek sürgős orvoslását”, amelyek között kiemelte „[a] lapoknak közigazgatási úton való megrendszabályozását és a törvényes bírói ítélkezés elől való elvonását.” A választmány tiltakozott továbbá a *Népszava* kolportázsjogának ismételt megvonása miatt, egyben felszólította az elnökséget, hogy „sürgősen eljárjon illetékes helyen a papírrendelet sérelmes intézkedéseinek megváltoztatása érdekében.”²¹

A Budapesti Napilapok Szindikátusa ugyancsak foglalkozott a papírrendelettel, s teljes ülése „annak a kívánságának adott hangot, hogy (...) a parancsoló szükségszerűség elmúltával (sic!) nyomban felfüggesztessék.”²²

A Károlyi vezette kabinet rövid kormányzása idején újabb sajtójogalkotásra nem került sor, ám egy terjedelmét tekintve jelentéktelen, tartalma ismeretében azonban annál lényegibb törvénytervezet még az átmenet kormányának nevéhez fűződik. Szinte a magyar sajtószabályozás kezdeteitől, 1848-tól megosztotta a szakmát a honi sajtójogi felelősség speciális formájának, a fokozatos és kizáró felelősség és a belőle származó anonimitás elvének a kérdése. Sokan ebben a felelősségi intézményben a magyar sajtószabadság alkotmánybiztosítékát látták, mások azonban szükségtelen kivételnek tartották. A bethleni évtized sajtóreform koncepcióinak is permanensen visszatérő eleme volt a sajtójogi felelősség átalakításának kérdése. A Károlyi-kormány ugyan mélységében nem nyúlt a sajtójog e rendkívül komplex intézményéhez, amelynek megváltoztatása a sajtójogi szabályozás egészének újragondolását igényelte volna, hiszen annak

¹⁹ A miniszterelnök hangsúlyozta, hogy „semmiféle mellék tekintet nem vezette a kormányt és kizárólag a köz érdekét kívánta szolgálni a korlátozás elrendelésével. Nem zárkózik el attól, hogy a jogosult kérelmeket teljes elfogulatlansággal megvizsgálja és a kiadott rendelkezéseket ehhez képest módosítsa.” Uo.

²⁰ Uo. 23. kiadás.

²¹ *Magyar Országos Tudósító, Hírvény, 1929–1944* [MOL, K 612. a] sorozat], 1947–1948 [MOL, XXVI–A–14], Budapest, szeptember 16. 7. kiadás (kézirat).

²² Uo. A tanácskozáson született határozat pro domo közlését kérte a szindikátus.

egész koncepciója a speciális felelősségi szabályokon nyugodott. A tervezet egy ponton azonban a negyvennyolcas felelősségi elvét át kívánta törni, és pedig az országgyűlési képviselők vonatkozásában. Az igazságügyminiszter által 1932. március 1-jén az Országgyűlésnek beterjesztett törvénytervezet kimondta, hogy „[a]z országgyűlés tagja összeférhetetlen helyzetben van, ha időszaki lap felelős szerkesztője vagy kiadója”, s ha az így kimondott regula ellenére a képviselő mégis ilyen tisztséget tölt be, úgy „e működésére a mentelmi jog védelme nem terjed ki.”²³ A törvényjavaslat vonatkozó részét azzal indokolták, hogy elejét kívánja venni annak a gyakorlatnak, amelynek értelmében a mentelmi joggal rendelkező felelős szerkesztők, miután anonimitást biztosítottak a szerzőnek, képviselői jogállásukra hivatkozva mentesülnek a sajtójogi felelősség alól. Ez a tetszetős érvelés azonban a valóságban nem állt, tekintve, hogy a Képviselőház naplói szemlét tartva elmondható, a bíróságok kérésére a felelős szerkesztőként működő képviselőket rendre kiadták. A tervezet a Károlyi-kormány lemondását követően lekerült az Országgyűlés napirendjéről.

Az elkövetkező pár esztendőben újabb érdemi, a sajtóviszonyokat érintő jogalkotásra nem került sor. A jogalkalmazás eszközeivel azonban az egymást követő kormányok mindent megtettek annak érdekében, hogy a politikájukkal, saját megfogalmazásukkal, a „nemzet érdekeivel” szemben kritikus gondolatot megfogalmazó hírlapok működését megnehezítsék. Ellenzéki politikusok fáradhatatlanul interpelláltak a sajtót ért zaklatások, atrocitások ügyében, jogellenes lapbetiltásokat és kolportázsjog-megvonásokat panaszolva. A szociáldemokrata elkötelezettségű *Népszava*, amely évtizede fájó túske volt a hatalom körme alatt, a kormányzati támadások kereszttüzében állt a húszas esztendők óta (amikor négy évig elvonták kolportázs jogát), s ez az offenzíva a szociáldemokraták központi közlönyével és olvasóival szemben nem szűnt meg a következő évtizedben sem.²⁴ Még a bethleni periódus végén, 1930-ban Popper Sándor szociáldemokrata képviselő interpellálta a belügyminisztert, magyarázatot követelve a csendőrség vidéki vegzatúrjáról, amely „a *Népszava* előfizetőit minden ok nélkül, csak azért mert a *Népszavát* előfizették, állandóan zaklatja és fenyegetéssel a lap olvasásától (...) eltiltja”. A képviselő azt kérdezte a belügyi tárca vezetőjétől, hogy „hajlandó-e végre (...) a csendőrséget utasítani és kioktatni, hogy a *Népszava* előfizetése vagy olvasása semmiféle rendeletbe vagy törvénybe nem ütközik, azért senkit sem üldözni, sem bántalmazni, vagy fenyegetni nem szabad.” A kormány politikájával szemben kontradikciót megfogalmazó lapok ellen sok esetben – amint ez a fenti interpellációból is kitűnik – nem a központi kormányzat lépett fel, ellenben előfordult, hogy az ilyen orgánumokat a végrehajtó hatalom helyi képviselői igyekeztek kellő eréllyel megregulázni, terjesztésüket megakadályozni. Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter 1933-ban egy ellenzéki interpellációra kénytelen volt elismerni, hogy a helyi főszolgabíró törvénytelenül járt el a *Népszava* árusításának engedélyezése tárgyában. Az ügy előzménye az volt, hogy a sarkadi főszolgabíró határozatilag megtiltotta a politikai napilap utcai árusítását, arra hivatkozva, hogy „a *Népszava* olyan politikai irány szolgáltatásban áll, s olyan politikai eszmék terjesztője,

²³ 185. számú iromány. In: *Az 1931. évi július hó 18-ára összehívott Országgyűlés Képviselőházának Naplója* [továbbiakban: KN (1931)], II. Budapest, Athenaeum, 1931. 223.

²⁴ A *Népszava* történetéről részletesen l. RÉVÉSZ Mihály: *A Népszava története*. Budapest, Népszava, 1945.

amelyek a magyar nemzeti szellemben nevelt, ebben az eszmekörben élő falusi lakosság érzés- és gondolatvilágától távol állnak és a nemzeti érzés fejlesztésére és ápolására nem alkalmasak.”²⁵ A helyi kormánytisztviselők ilyen leplezetlen, politikai célú eljárása gyakran ismétlődött, ám a kormány részéről az ehhez hasonló beismerő vallomás kivételes jelenségnek tekinthető, rendszeresen formális indokkolással látták el a közigazgatási határozatokat, illetve söpörték le az ellenzéki sajtóval szembeni atrocitásokat és a kormány sajtópolitikáját kifogásoló tiltakozásokat. Hasonló szellemben jártak el a kisgazdák lapja, a *Magyar Föld* esetén is. A lappal szembeni törvénytelen eljárás (az újságot betiltották) igazolásakor a belügyminiszter formai jogi szempontból, konkrét jogsértést meg nem jelölve – hivatkozva a kivételes jogrend biztosította sajtórendészeti eszközök alkalmazásának jogszerűségére – a drákói rendészeti döntést a törvénnyel összhangban állónak és szükségesnek minősítette.

A második Károlyi-kormány sajtórendészete a korábbi évtized gyakorlatához képest érdemi változást nem hozott. Károlyi helyzete azonban a gazdasági válság következményeinek hatására egyre inkább tarthatatlanná vált. A miniszterelnök – aki a kormányzás terhét is vonakodva vette magára – miután Bethlen felszólította a lemondásra, sietve kérte a kormányzótól tisztségéből való felmentését. Az egy esztendő kormányzati átmenet után Horthy azt a Gömbös Gyulát kérte fel kormányalakításra, aki a kormányzópártban Bethlen ellenzékének számított, és akit a volt miniszterelnök egyszer már, 1932-ben kiszorított pártjából. Gömbös miniszterelnökségével a korábbiakhoz képest minőségileg új sajtópolitikát jelent meg.

3. Sajtószabadság vagy nemzetérdek? Sajtópolitika és -rendészet Gömbös Gyula kormányzása idején

1932. október 1-jén jelentős fordulat következett be a magyar közpolitikában, amely komoly hatással volt a sajtópolitikára is. A több mint egy évtizedig tartó konszolidációs korszak, a Bethlen István nevével azonosított rendszer véget ért, s egy „történelmi jelentőségű stílus, ütem és irányváltás (...) [a] Nagy Fordulat (...) bekövetkezett.”²⁶ Hivatalba lépett a Gömbös Gyula vezette kormány, amely szakított a korábbi bő egy évtized mérsékelt politikájával, és egy radikális, vezérelvű kormányzás programjának, „az öncélú nemzeti állam” tervszerű és szisztematikus megvalósításával kísérletet tett egy új államszervezet és társadalmi rend, a „lelkek feletti diktatúra”²⁷ kiépítésére. A magyar nemzet új történelmi korszakának megteremtésében, a társadalom totális (centrális) megszervezésében, s ellenőrzésében hangsúlyos szerep jutott egy új, az eddigénél hatékonyabb sajtópolitika organizálásának és gyakorlati megvalósításának.

Gömbös Gyula miniszterelnöksége alatt a sajtószabadság érvényesülésének esélyei, s így a sajtó helyzete általában a korábbiakhoz képest, tovább romlott. Gömbös sajtópolitikájának alaphangját a *Nemzeti Munkaterv*ben adta meg, alapelveként rögzítve, „[a] sajtószabadság fenn-

²⁵ KN (1931) XIII. 33–34.

²⁶ ANTAL István: *Gömbös Gyula hatalomra kerülése és kormányzása 1932–1936. Antal István sajtófőnök emlékiratai*. Budapest, Palatinus, 2004. 125.

²⁷ Gömbös a húszas évektől rendszeresen használta e szóösszetételt.

tartása nemzeti érdek addig a határig, amíg a sajtó valóban a nemzet érdekét szolgálja.”²⁸ A dokumentumban a sajtószabadság tartalmának értelmezési keretét a bethleni felfogással érdemben azonos módon vázolta fel, de egészen egyértelmű nyíltsággal fogalmazta meg a korábban szemérmesebben alkalmazott gyakorlat lényegét. A kormányprogrammal felérő politikai nyilatkozatban megfogalmazói deklarációjuk jelentőségét hangsúlyozva rögzítették, hogy „minden program és így ez a munkaterv is annyit ér, mint amennyit megvalósítanak belőle, „[e]rős elhatározásunk, hogy (...) munkatervünket a nemzet javára mielőbb valóra váltjuk.” Az erős elhatározás azonban annak ellenére, hogy készültek olyan sajtótörvény-tervezetek, amelyek igyekeztek „mindenben megfelelni annak az elgondolásnak, amelyet ez a nemzet a maga élete és jövője szempontjából a sajtóval szemben megkíván”, nem volt elégséges a programban meghatározott célok maradéktalan teljesítéséhez. A kudarc oka többek között az eleinte a kormányzópárton belüli komoly ellentétekre, s a négyéves kormányzás utolsó esztendőjében, dacára a választási sikernek, a miniszterelnök egyre fokozódó elszigetelődésére volt visszavezethető. A magyar sajtó a maga meglehetősen szorongatott helyzetében is szerencsésnek mondhatta magát, hogy Gömbös és kabinetje közel sem tudott megfelelni mindannak az elgondolásnak, amelyet ők gondoltak kulcsfontosságúnak és terveztek megvalósítani „a nemzet élete és jövője” biztosítása érdekében. Ennek a jelszavakba sűrített kormányzati elgondolásnak az origójában a sajtóellenőrzés szigorítása, a renitens, a kormányelnök politikáját opponáló sajtó megrendszabályozása állt, hiszen – a miniszterelnök és kormánya felfogása szerint – a sajtót „ellenőrzés nélkül hagyni nem felel meg annak az alkotmányos érzésnek, amely a magyar nemzetet mindig jellemezte.”²⁹

3.1. A sajtópolitika régi és újabb paradigmája, két eszköz a nyilvánosság átalakítására

Gömbös sajtópolitikájában – hűen a fent vázolt elvi alapvetéshez – a bethleni felfogáshoz képest, megtartva annak rendészeti jellegét, egy egészen újszerű paradigma jelent meg. A sajtókérdés korábbi, hagyományosan adminisztratív kormányzati eszközrendszere mellett a gömbösi koncepció igazi nóvuma a politikai diskurzus, a nyilvánosság tervszerű és totális szellemi elfoglalásának szándéka volt. Az újonnan kinevezett kormányfő elgondolásának meritumában a rendészet mellett (de semmi esetre sem helyett) a hatékony kormányzati és pártpropaganda megszervezése állt, olyan sajtóapparátus, lappiac megteremtése, amely a hatalommal szemben feltétlen lojális, s mint ilyen, alkalmas a kormányzati törekvések és szempontok pozitív közvetítésére, végső soron „a keresztény, jobboldali politika nagy célkitűzése számára (...) közvéleményt teremteni.”³⁰ Gömbös ennek a közvéleménynek a megteremtése érdekében csakhamar magához ragadta a kezdeményezést. Már kormánya hivatalba lépésének napján kijelentette,

²⁸ Nemzeti Munkaterv, 9. pont.

²⁹ Lázár Andor igazságügy miniszter felszólalása a képviselőházban. (1935. 05. 27.) In: *Az 1935. évi áprilisi hó 27-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója* [továbbiakban: KN (1935)], II. Athenaeum, Budapest, 1935. 37.

³⁰ ANTAL István (miniszterelnökségi sajtófőnök): A sajtópolitika időszerű kérdéseiről. *A Sajtó*, 1938. 5–6. 23.

hogy „[s]aját sajtópolitikát akarok inauguralni a saját költségvetésem szerint.”³¹ A saját költségvetésen alapuló, saját sajtópolitika megszervezése a gyakorlatban azt jelentette, hogy a korábban is létező, s az ellenzék által kárhozottatott dotációs rendszert, amelyet a bethleni kabinet azért vezetett be, hogy segítségével ösztönözze a lapokat a kormány politikájának támogatására, az új miniszterelnök kizárólag a saját kezében kívánta központosítani. Korábban ugyanis valamennyi tárca költségvetésében rendelkezésre állt meghatározott összeg, amelyet az adott miniszter saját szempontjai és szakpolitikai céljai alapján, diszkrecionális jogkörben oszthatott szét a lapok között. A frissen hivatalba lépett miniszterelnök ennek a decentralizált, s általa kevésbé áttekinthető, s ellenőrizhető finanszírozásnak akart véget vetni. S miután (szűk két hónapon belül) megszerezte a sajtótámogatások elosztásának kizárólagos jogát,³² az ellenzéki hangot megütő orgánumokkal szemben a tervszerű kivéreztetés taktikáját alkalmazta, ellenben a kormány közeli lapokat néha közvetlen, egyszeri, nagy összegű szubvencióval, olykor állami megrendelésekkel, de leginkább a rendszeresen folyósított, havi apanázzsal igyekezett versenyelőnyhöz juttatni. Egy minisztereknek szóló 1933. márciusi irányelv egyértelműen fogalmaz, a tárcák az olyan lapokat, amelyek „bár szakkérdéseken keresztül a politikai közvélemény alakulására befolyással lehetnek”,³³ kizárólag akkor részesíthetnek pénzügyi támogatásban, „ha a sajtóosztály részéről tett megállapítás szerint nem foglalnak el ellentétes álláspontot a kormányzat által képviselt nemzeti törekvésekkel és világszemlélettel.”³⁴ Ezzel együtt is azonban a politikai sajtó finanszírozásának, s azon keresztül a sajtópolitika irányításának súlypontja a kormányzati központba, a Miniszterelnökségre, pontosabban a miniszterelnök feltétlen hívének és bizalmasának számító nagyhatalmú sajtófőnök, Antal István³⁵ vezette sajtóosztályra került.

Keresztes-Fischer belügyminiszter a következő esztendő elején levelet³⁶ írt a főispánoknak, amelyben tájékoztatta a megyei közigazgatás vezetőit a minisztertanács sajtót érintő határozatáról: „A minisztertanács kimondotta, hogy azon anyagi eszközök felett, amelyek a kormány politikájának a sajtó által való szolgálatát vannak hivatva biztosítani, az egyes tárcákra azonos

³¹ ANTAL István visszaemlékezéseinek kézirat. A sajtófőnök szerkesztett és kiadott visszaemlékezéseiből (ld. 26. lj.) hiányzik az eredeti kéziratban szereplő néhány fejezet. E kéziratot az MTA Történettudományi Intézet Archívuma őrzi.

³² 1932. november 24-ei minisztertanács. A kormányülés jegyzőkönyve sajnos elpusztult, ám számos olyan dokumentum maradt, amelyekből egyértelműen következtetni lehet a miniszterelnök sajtóügyben elért sikerére. A kormányulésről beszámoló MTI is kizárólag az osztrák–magyar kereskedelmi szerződés megtárgyalását emelte ki a plénum témái közül, megjegyezvén, hogy a tanácskozás még „folyó ügyekkel foglalkozott”. *MTI könyvismertető hírek, Napi tudósítások*, 1920–1944 [MOL, K 428. a] sorozat] 1932. november 24. 19. kiadás.

³³ Idézi: GLATZ Ferenc: *Sajtópolitika, hivatalos ideológia (1932–1936) A Gömbös-kormány sajtópolitikájáról*. In: *Uő: Nemzeti kultúra – kulturált nemzet 1867–1987*. Kossuth Kiadó, 1988. 226.

³⁴ Uő.

³⁵ A Gömbös kabinet sajtópolitikájának meghatározásában, habár a fő elveket maga a miniszterelnök jelölte ki, meghatározó szerepet játszott Antal István. Megnyilatkozásai, lett légyen azok a vármegyei főispánoknak címezve, vagy a nyilvánosság bármely csatornáján megfogalmazottak, mindenkor a miniszterelnök személyes véleményeként vették számításba. Nem túl hízelgően állították vele kapcsolatban sokan, hogy „a fiktív sajtószabadság is egy fiatal és túlbuzgó sajtófőnök kénye-kedvének van kiszolgáltatva”. L. Grieger Miklós képviselőházi felszólalása, KN (1931) XXIV. 16.

³⁶ 1933. január 4-én kelt, bizalmas jelzésű levél.

irányelvek szerint kell diszponálniok, és hogy az összes sajtótámogatások a miniszterelnök hatásköre alá vonatnak.³⁷ A belügyminiszteri tájékoztató tudósítása szerint „[a] jövőben a sajtószolgálatnak az egész vonalon közös forrása mind informatív, mind pedig a sajtópolitika anyagi eszközei tekintetében az a discretionális jogkör, amelyet a miniszterelnök rendeletéből [értsd: rendelkezéséből, nem született formális jogszabály – K.T.] a sajtóosztály vezetője tölt be, a sajtóalap rendeltetésszerű felhasználásával.”³⁸ A kormány döntésének végrehajtása érdekében a bizalmas belügyminisztériumi levél felszólította a törvényhatóságok vezetőit, hogy „sürgősen bizalmas kimutatás által tájékoztatást” adjanak, hogy „legutóbb mely sajtóorgánumok (...) milyen összegű támogatást”³⁹ kaptak. Mindeközben ugyan folyamatosan szivárogtak hírek új sajtótörvény tervezetéről, mégis elmondható, hogy – főleg a kezdeti időkben – a kormány a sajtóreform iránt mérsékelt érdeklődést mutatott, tekintve, hogy sajtópolitikájának centrumába a propaganda került, amelynek intézményes megszervezése minden szabad kapacitását lekötötte.

A miniszterelnök, miután megszerezte az elsősorban Bethlen-hű sajtó támogatásának elnyeréséhez szükséges források feletti diszponálás jogát, s ez által a lapok mérsékelt jóindulatát, megkezdhette nagy ívű tervének, az ún. „Gömbös-újságok” megszervezésének megvalósítását. Ezeket a lapokat a kormány propagandájának, de még inkább a miniszterelnök személyes politikájának legfontosabb támpilléreinek szánták. A fővárosi politikai sajtó mellett igen fontos szerepet szántak a vidéki lapoknak, tekintve, hogy ismerték azok helyi lakosság körében való elterjedtségét, s mivel a sajtóosztály tervei között egy, az ország teljes területét lefedő, decentralizált vidéki laphálózat kialakítása szerepelt.⁴⁰

3.2. A Gömbös-kormány sajtórendészeti gyakorlatának pillanatfelvétele

Még a kormány egy hónapja sem volt hivatalban, de a belügyminiszteri dolgozószobában már 1931 óta otthonosan mozgó Keresztes-Fischer Ferenc – akinek kormánytagságához Horthy személyesen ragaszkodott, benne látta ugyanis a belső rend feltétlen biztosítékát – október 20-án kelt intézkedésében⁴¹ a *Népszava* megjelenését nyolc napra betiltotta. A lap betiltása körül támadt élénk érdeklődésre maga a miniszterelnök válaszolt, mondván abban a kormányt „általános nemzeti szempontok és magasabb államérdekek vezették”, s lényegében megismételte a *Nemzeti Munkaterv* sajtószabadságra vonatkozó megszorító klauzuláját. A belügyminiszter indokolása szerint a lapban

³⁷ Glatz Ferenc betűhíven közli a belügyminiszternek a Fejér megyei főispánhoz címzett, „Bizalmas! Sajat kezébe” minősítéssel ellátott levelét, ld. GLATZ i. m. (33 lj.) 237. Azonos tartalmú levelet kapott Fejér megyéhez hasonlóan valamennyi törvényhatóság első tisztviselője.

³⁸ Uo.

³⁹ Uo.

⁴⁰ A vármegyékben megjelenő lapok dotálásáról, a vidéki sajtópolitika megszervezéséről s az abból fakadó gyakori politikai feszültségekről Glatz Ferenc adatokban rendkívül gazdag, meggyőző forrásokkal alátámasztott munkájában, Fejér megye példáján keresztül ad ízelítőt. In: GLATZ i. m. (31 lj.) 225–241.

⁴¹ 115.921/1932 BM. sz. In: *Belügyi Közöny*, Budapest, Magyar Királyi Belügyminisztérium 1932. 660.

„újabbán ismételtelen jelentek meg oly közlemények, amelyek a legszélesebb rétegekben ellenséges indulat kiváltását célozzák a jelenlegi társadalmi renddel szemben. Emellett a lap a mai gazdasági válság által amugy is érzékenyen sujtott munkanélküliek elkeseredését igyekeznek az egyes közlemények beállításával a végsőkig fokozni. (...) leplezetlen célja a munkásság lelkében szélsőséges szenvedélyeket szítani, elkeseredését végsőkig fokozni.”⁴²

A miniszterelnök nyilatkozatában ahelyett, hogy a döntést jogi érvekkel igyekezett volna alátámasztani, arra hivatkozott, hogy „amikor a lelkek koncentrációján fáradoz[ik]” a *Népszava*, s vezetői „köz[é] és a munkásság közé akarnak állani”, továbbá kijelentette, hogy a lapbetiltást figyelmeztetésnek szánja „azok számára, akik a harmónia helyett a diszharmóniát és az ország magasabb érdekeinek semmibebevését írják (sic!) – múltól pártérdekből – zászlójukra.”⁴³ A napilap felelős szerkesztője, Weltner Jakab szociáldemokrata képviselő a Képviselőházban élesen bírálta a miniszterelnök fenti kijelentését, rámutatva a fenti érvelés gyöngéire, példának okáért arra az el nem hanyagolható kérdésre, hogy általában, vagy éppen egy lap betiltása során „[k]i határozza meg azt, hogy hol kezdődik és hol végződik a nemzeti érdek.”⁴⁴

Az ország külpolitikai érdekeinek megsértése miatt 1934-ben a *Magyarság* című, a kormánnyal kifejezetten baráti hangvételű újság jutott a betiltás sorsára.⁴⁵ A lap a marseille-i királygyilkosság⁴⁶ okozta külpolitikai offenzívában kiállt az ország érdekeinek védelmében és élesen bírálta a külföldi támadásokat, elsősorban a kisantant országok fellépését. A kormányzati kánonnak megfelelő vezércikk ellenére a belügyminiszter éppen e közlemény miatt tiltotta be a lapot. Grieger Miklós legitimista politikus a parlamentben emelt szót a „hazafias, független, keresztény szellemű sajtóorgánum”⁴⁷ elnémitása ellen. Felszólalásában a konzervatív képviselő élesen bírálta az intézkedést, kijelentve, hogy az „csak arra volt jó, hogy (...) megfélemlítse a többi sajtóorgánumot is, (...) hogy a letört sajtó a kormány kezés bárányává váljék és hogy sajtónk gleichschaltolása által a kormány előkészítse egy befelé mindent merő, kifelé azonban mindenben meghátráló diktatúrának útját.”⁴⁸ Az utókor krónikása már-már cassandrai próféciaként olvassa a képviselő szavait, ez az érzése pedig csak fokozódik, amikor egy másik lap betiltása ellen emelt óvást a politikus. A *Reggel* című lapot 1934 nyarán tiltották be,⁴⁹ miután közölt egy Griegerrel készült interjú. A képviselő felszólalásának egy részét a napló jegyzőkönyvének tanúsága szerint az „elnök javaslatára a Ház a Házzsabályok (...) értelmében törölte”, a végén ez olvas-

⁴² Miért nem jelenhetett meg nyolc napig a *Népszava*? *Népszava*, 1932. október 29. 5–6.

⁴³ *MTI könyvmatos hírek, Napi tudósítások, 1920–1944* [MOL, K 428. a) sorozat] 1932. október 21. 2. kiadás.

⁴⁴ KN (1931) XI. 127.

⁴⁵ 184.400/1934. BM sz. In: *Belügyi Közlöny*, Budapest, Magyar Királyi Belügyminisztérium 1934. 696.

⁴⁶ 1934. október 9-én Marseille-ben meggyilkolták I. Sándor jugoszláv királyt és a kíséretében tartózkodó Louis Barthou francia külügyminisztert. A merényletet a horvát nacionalista usztasa mozgalom – macedón nemzetiségű – tagjai követték el. Az ügy feltárása során a szervezkedés szálai – mások mellett – Magyarországra vezettek, tudniillik az usztasák alakulatai rendelkeztek az országban kiképzőbázissal. A horvát terrorista csoportot a Gömbös-kormány mellett Mussolini fasiszta Olaszországa, és a hitleri Németország is támogatta. A merénylet politikai felelősségét a nemzetközi közvélemény – elsősorban a jelentős befolyással bíró kisantant országok – Magyarországra kívánták hártani. Az eseményekről: ORMOS Mária: *Merénylet Marseille-ben*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1984.

⁴⁷ Grieger Miklós képviselőházi felszólalása 1934. november 12-én, KN (1931) XXIV. 16.

⁴⁸ Uo. 17.

⁴⁹ 181.148/1934. BM sz. In: *Belügyi Közlöny*, Budapest, Magyar Királyi Belügyminisztérium 1934. 507.

ható: „én Hitlert nem tudom a gyilkosság vádjá alól felmenteni.”⁵⁰ Később így folytatódik a képviselői vízió egy leendő külpolitikai függéstről: „Hitler (...) megfoghatja magyar íróknak, szerkesztőknek és újságíróknak a kezét, hogy róluk csak az ő diktandójukra szabad és lehet írni.”⁵¹ Felszólalása végén a magyar sajtószabadság helyzetéről való felfogásának kompendiumát adja:

„már csak a kormányhatóság kegyelméből és tőle függő sajtószabadság van ebben az országban, [m]a a lapok (...) csak addig élhetnek, amíg a kormány ezt nekik megengedi és meg kell halniuk abban a pillanatban, amelyben a kormány ezt megparancsolja. Ma a sajtójog terén inkorporált kormányabszolútizmus uralkodik. (...) a márciusi ifjak (...) titáni küzdelmeinek gyümölcse, szent öröksége elrongyosodott kezünkben.”⁵²

A központi kormányzatnak az ellenzéki lapokkal szembeni offenzívájában a helyi közigazgatás, különösen a fősztolgabírák és a rendőrhatalóság közegei számos esetben nyújtottak segítséget. Amint arra az ellenzék a képviselőházban is rámutatott „teljesen törvénytelen intézkedéseket fogyanatosítanak és minden hatalmi eszközükkel (...) igyekeznek meggátolni” egyes lapok esetében, hogy „az utcai terjesztésre vonatkozó engedély kiadassék.”⁵³ Ennek azért volt jelentősége, mert a kolportázs jog megadása ugyan a belügyminiszter hatáskörébe tartozott, de a terjesztéshez szükséges igazolvány kiállítása a helyi közegek diszkrecionális joga volt. A sarkadi fősztolgabíró például olyan alapon tagadta meg az egyébként (éppen akkor) kolportázsjoggal rendelkező *Népszava* községben való utcai terjesztését, hogy a nevezett lap „olyan politikai irány szolgálatában áll s olyan politikai eszmék terjesztője, amelyek a magyar nemzeti szellemben nevelt, ebben az eszmekörben élő falusi lakosság érzés- és gondolatvilágától távol állanak és a nemzeti érzés fejlesztésére és ápolására nem alkalmasak.”⁵⁴ A kormányt és intézkedéseit bíráló politikai sajtó ellen irányuló rendészeti intézkedések törvénytelenységét panaszoló bírálatokat a kormány exponensei rendszerint formális érvekkel utasították el. A konkrét esetben azonban még Keresztes-Fischer belügyminiszter is kénytelen volt elismerni, hogy „az illetékes fősztolgabíró a maga határozatát helytelenül és a törvény ellenére hozta meg”, hiszen a helyi közigazgatásnak nincs joga „vizsgálni azt, vajjon micsoda politikai irányú, vagy micsoda természetű az a nyomdai termék, (...) amelynek kolportázs jogát a belügyminiszter engedélyezte.”⁵⁵ Az itt idézett konkrét ügyben a belügyminiszter reakciója ugyan arról tanúskodik, hogy a közigazgatási önkény leleplezése esetén az illetékesek képesek voltak önkritikát gyakorolni, mégis összességében rögzíteni szükséges, az ilyen színvállás ritka kivételnek számított.

⁵⁰ A jegyzőkönyv megcsonkítása miatt nem tudható mire utalt a képviselő, ám az tudható, hogy bő három hónappal korábban zajlott le a hosszú kések éjszakája.

⁵¹ KN (1931) XXIV. 18.

⁵² Uo.

⁵³ Györki Imre (MSZDP) felszólalása a Képviselőházban 1933. január 25-én, KN (1931) XIII. 33.

⁵⁴ Györki Imre interpellációja a belügyminiszterhez, KN (1931) XIII. 34.

⁵⁵ Keresztes-Fischer Ferenc Györki Imre interpellációjára adott válasza, KN (1931) XIII. 34.

3.3. 1935, a fordulat éve: A sajtópropaganda megszervezésének és a sajtószabályozás folyamatának új lendülete

Miután a kormányzó Gömbös nyomására feloszlatta a Képviselőházat, 1935 tavaszára előrehozott választásokat írt ki, amelyek a Gömbös vezette erők jelentékeny előretörését hozták. A választást követően kisvártatva, még a nyári hónapokban a kormányzóerők újult erővel kezdtek a propagandatevékenység megszervezésének intenzív munkájához. Az új lendülettel megindult szervezőmunkának alapvetően két, jól azonosítható, egymást kiegészítő iránya volt. Az egyik irány az aktuális, napi politikai problémákra, eseti ügyekre reflektáló operatív propaganda tevékenység volt, amely valamennyi kormánypárti képviselőnek *ad hoc* és permanens agitációs propagandamunkát írt elő. A pártvezetés e képviselői „hittérítő misszió” első gyakorlati penzumául a nyári politikai „uborkaszegzonak” a választókerületekben való hatékony agitációval való kitöltését jelölte meg. Ennél azonban sokkal lényegesebb fejleményként értékelhető, az állandó és intézményes „ideológiai” és gyakorlati propaganda, vagyis egy központosított, professzionálisan és folyamatosan működtetni kívánt agitációs szervezet létrehozásának terve. E nagy ívű vállalkozásnak az érdekében a pártközpont kebelén belül egy agitációs és propagandacsoportot hoztak létre, amelynek elsődleges feladata „a nemzeti egység propagandája ideológiai és gyakorlati programjának” a megalkotása volt.

A csoport nem sokkal megalakítását követően, augusztusban elkészítette a kormánypárti „állandó és intézményes ideológiai agitáció és gyakorlati pártpropaganda hatékonyabb megszervezéséről” szóló dokumentumot. E feladatkijelölő tervet már kiemelt jelentőséget tulajdonított a lapokban, elsősorban az ún. „Gömbös újságokban” kivitelezett akcióprogramoknak, de nem felejtkezett el a „hallószervi” propaganda lehetőségéről, s a benne rejlő potenciálokról sem. A program először foglalkozott külön kérdésként és hangsúlyosan a műsorszolgáltatás, a rádió politikai célú felhasználásának lehetőségéről. A tervet a hallószervi agitáció legfontosabb híd-főállásaként a Rádiót jelölte meg. Műsorszolgáltatás útján – rögzítette a dokumentum – „háromféle módon lehet befolyásolni a közönséget. Éspedig a »kormányeredmények« ismételt és ismételt terjesztésével, méltatásával, továbbá tendenciózus tudományos és művészi előadásokkal (...) a »rádió-előfizetők egyesületének« pártalapon való megszervezés[ét]” is felhasználva. Az akcióprogram a hallószervi propaganda további eszközeként jelölte meg a propagandautókat, amelyeknek négyféle tevékenységet kellett volna ellátniuk: közvetíteni a Vezér (!) beszédeit, a nemzeti egység indulóját, továbbá sugározni a néptömegek befolyására alkalmas szónoklatokat és a nemzetinek minősített zenét. A plánum nem feledkezett meg a hangosfilm „népnevelésben” betöltött szerepéről sem, fontos eszközként azonosítva, mint a „halló- és látószervi propaganda” fegyverét. A tervetben felvázolt *modus procedendi* az adott politikai viszonyok és alkotmányos koordináták keretei között nyilvánvalóan nem volt megvalósítható, legalábbis addig határozottan állíthatnók ezt, amíg a hatalmi elit a parlamentarizmusnak (parlamentáris demokráciának) definitíve megfelelő, annak formális ismérveit minimálisan megvalósító kormányformát fent kívánta tartani. A vázolt elképzelések azonban bizvást haszonnal válhattak alkalmazhatóvá, az ideológiai indoktrináció és agitáció „álmoskönyvévé” egy diktatórikusan működő, a kompetitív többpárti demokráciát negligáló, totalitárius berendezkedésű állam propagandájában. A Gömbös-kormány utolsó egy esztendeje, amely döntően a párt újjászervezésével, totális centralizációjával telt, már nem biztosított elégséges időt arra, hogy a „lelkek feletti diktatúra” autoriter rezsimek által ekkortájt kiépített szervezeti modelljét a miniszterelnöki apparátus sikeresen kiépítse.

3.4. A sajtószabadság elméleti vitája és a sajtószabályozás elvei az 1935-ös Képviselőház plénumán: „kísérlet a sajtójog reformjára”

Az 1935. márciusi választásokat követően a Gömbös-párt vezére megerősödve, a bethleni konzervatívok okozta tehertételtől pedig lényegében megszabadulva alakíthatott kormányt, hiszen

„a kormányelnök (...) csak a választások óta ur (*sic!*) a saját politikai portáján, addig csak amolyan »intéző-féle« volt (...) akit az igazi »tulajdonos« [az utalás Bethlenre vonatkozik – K.T.] (...) csak addig tűrt volna a helyén, míg neki magának ismét kedve kerekedik az »önálló politikai gazdálkodáshoz« s aki titokban már meg is írta a felmondólevelet, csak éppen az intéző megelőzte néhány lélekzétvétellel (*sic!*).”⁵⁶

Az új, és a miniszterelnök számára a korábbi parlamenti erőviszonyokhoz képest lényegesen kedvezőbb összetételű Képviselőházban a sajtótörvényhozás ügye is újult erővel, és a korábbiakhoz képest határozottabb elszántsággal került elő.

A törvényhozásban a harmincas esztendőök derekán tehát, több éves viszonylagos szélcsend után, ismét intenzív diskurzus bontakozott ki a sajtóügyről, s egy leendő, új kódex tartalmának elvi kereteiről, posztulátumairól. Az 1935/36. évi állami költségvetés igazságügyi tárcára vonatkozó fejezetének képviselőházi tárgyalása a kormányoldalnak és az ellenzéknek egyaránt jó apropót kínált arra, hogy megfogalmazzák a sajtószabadságról vallott felfogásukat, csakúgy, mint kívánalmaikat egy jövőbeni sajtóreform szükséges irányát illetően. A Képviselőház pénzügyi bizottságának a költségvetést tárgyaló ülésén – ritka megszólalásai egyikeként – szót kért az egykor volt konzolidációs miniszterelnök, Bethlen István, aki kormányzása idején maga is a szigorú sajtórendészet híve volt,⁵⁷ és aki ez idő tájt már komoly nézetkülönbségen volt Gömbössel, mi több egyértelműen politikai ellenfele volt az új miniszterelnöknek. A „nagy politikai kihatású kérdésnek” minősített ügyet szóba hozva leszögezte, hogy az kétféleképpen is elintézhető, úgy, hogy „kiirtj[a] a sajtóélet terén mutatkozó visszasságokat, de lehet úgy is, hogy elnémitják a sajtó hangját s gúzsba kötik a sajtó szabadságát.” Tiltakozott a kormány olyan sajtópolitikája ellen, amelynek következtében „a sajtó egy része meg van rémítve azoknak a különböző szállongó híreknek a hatása alatt, amelyek a kormány sajtóreform-elgondolásai körül terjengenek”, s amelynek hatására a lapok egy része „nem mer élni a kritikának azzal a szabadságával, amelyre alkotmányos országnak feltétlenül szüksége van.” Mindezekre tekintettel a volt kormányfő „világos és határozott választ” várt arra a kérdésre, hogy milyen elvek alapján készül a sajtótörvénytervezet, fenntartja-e „a bírálatnak és a szabad gondolatközlésnek a szabadságát.”⁵⁸

⁵⁶ Idézet Antal István jászberényi beszédéből, I. *MTI könyomatos hírek, Napi tudósítások*, 1920–1944 [MOL, K 428. a) sorozat] 1935. december 8. 10. kiadás. Utalás a következőre: 1935. márciusban Horthy feloszlatta az Országgyűlést, minek utána Bethlen és hívei kiléptek a kormányzópartból, majd Gömbös nyomására még a titkos szervezés alapján megrendezendő első választás bevezetése előtt kiírta a választásokat, amelyek egyértelműen a hivatalban lévő miniszterelnök politikai céljait segítették. A választásokon minden addiginál durvább törvénysértések történtek, elsősorban a *helyi törvényhatóságok* részéről. A választások eredményeként Gömbös és támogatói meggyőző sikert értek el, fájó veszteséget okozva a bethleni konzervatív és a baloldali öröknek egyaránt.

⁵⁷ A Bethlen-korszak sajtórendészeti szabályairól és gyakorlatáról I. KLEIN i. m. (10. lj.)

⁵⁸ *MTI „könyomatos” Hírek, Napi tudósítások*, 1920–1944 [MOL, K 428. a) sorozat]; 1935. május 8. 17. kiadás.

Az országgyűlés plenáris ülésén Ángyán Béla kormánypárti képviselő (Bethlen idején miniszterelnökségi sajtófőnök és egykori igazságügyi államtitkár) a sajtószabadság elvi kérdésköréhez szólva, annak definiálása kapcsán úgy fogalmazott, hogy „gyakorlása (...) súlyos felelősséget és súlyos kötelességeket is hárít azokra, akik ezeket a jogokat gyakorolják”, hozzátéve, hogy álláspontja szerint a sajtótörvénynek két ponton kell felépülnie, a felelősség és a sajtórendészet szabályain. A lapok rendészetét is felemlítve a volt sajtófőnök kívánatosnak látta a kormány kivételes hatalmának sorsát egyenesen összekötni a rendészeti előírások szigorításával, álláspontja szerint ugyanis, kizárólag ilyen irányú szabályozás mellett válhat nélkülözhetővé a végrehajtó hatalom számára biztosított, s sokak által vitatott hatalmi eszköz, kijelentvén: „a mai nehéz, szomorú gazdasági és társadalmi viszonyok között fokozottabb éberségre van szükség.”⁵⁹ Kelemen Kornél egységpárti politikus is óva intette a képviselőket a sajtószabadság „de” nélkül való megvalósításától, kifejtette „ha ezt a gondolatot [értsd: sajtószabadság] mi »de« nélkül alkalmaznánk a mai viszonyokra, hova jutna ez a szerencsétlen ország.” Kelemen a szigorítás irányába ható, olyan szabályozást sürgetett, amelyben megtorlással honoráltatik „a sajtónak minden olyan gesztusa, amely nemzeti értékek, erkölcsi javak lerombolását célozza.”⁶⁰ A sajtótörvény kívánatos szabályozási elveinek ilyen szellemű rögzítése sokak számára aggodalomra adott okot, hiszen egyértelműen jelezte, hogy a kormányoldal felfogásában a sajtószabadság fogalma és érvényesülése során már nem a *szabadság* a főszabály, s a szűk körű korlátok a ritka és kényszerítő kivételek, hanem a kormányerők éppen ezzel az évszázados elvi tétellel ellentétes nézőpontot képviselő felfogást tettek magukévá.

Az ellenzék prominensei – érzékelve a Képviselőházban imponáló többséget birtokló kormánypárt szándékát – azonban úgy érveltek, hogy „a magyar élet európai színvonalát (...) sajtószabadság nélkül elképzelni”⁶¹ nem lehet. A sajtószabadságnak ilyen értelmezéséből pedig egyenesen oda konkludáltak, hogy „egy leendő „sajtótörvényt másként, mint kossuthi szellemben, (...) a gondolatszabadság jegyében”⁶² elképzelni nem tudják, s ebből az elvi kiindulópontból következően határozottan azt javasolták, hogy a sajtóreform még „a meglévő béklyókat is vegye le és alkoss[on] teljesen tiszta, teljesen szabad sajtót, mert ez felel meg a magyar közéletnek.”⁶³ A kormánypárti álláspontot vitató ellenzéki felszólalók között elsőnek Eckhardt Tibor, a szege-di ellenforradalmi kormány sajtóügyekért felelős tisztviselője kristálytiszta érveléssel emelkedett szólásra. A kisgazdapárt exponense ugyan osztotta a kormányoldal azon nézetét, hogy a sajtószabadságot nem lehet minden korlát nélkül, „olyan tágan értelmezni, hogy az szabadossággá fajuljon”, ellenben „kellő önfegyelemmel, vagy ha az hiányzik, felülről reá szabott korlátokkal” keretek közé szorítható, ám „azok a korlátok, amelyek a sajtónak helyesen szabotnak, nem lehetnek soha semmi körülmények között sem egy politikai hatóságtól függőek.”⁶⁴ A kisgazdák elnöke a sajtófelügyelet intézményes, leginkább bírói megvalósítása mellett szállt síkra,⁶⁵ szorgal-

⁵⁹ Ángyán Béla képviselő felszólalása, KN (1935) II. 10.

⁶⁰ Uo. 15.

⁶¹ Uo. 18.

⁶² Erődi-Harrach Tihamér, Uo. 24.

⁶³ Uo. 11.

⁶⁴ Uo. 17–18.

⁶⁵ A sajtószabadság „feltétlenül intézményes (...) egyedül és kizárólag a független magyar bíróság” általi biztosításáról többen szóltak, l. még: KN (1935) II. 24.

mazva a kormányzati, miniszteriális kontroll megszüntetését, utalva arra, hogy „a sajtónak (...) fontos ellenőrzési szerepe van a politikai élettel szemben”, így „ellenőrzését nem lehet azokra bízni, akik maguk a sajtó és nyilvánosság ellenőrzése alatt állnak.”⁶⁶ A sajtó ellenőrzését különösen nem lehet a kormányzat diszkrecionális jogává tenni – érveltek az ellenzéki frakciók – rámutattak ugyanis, hogy „az igazi sajtószabadság elsősorban azt involválná magában, hogy megszűnjék a háború esetére szóló kivételes intézkedések törvénye”, továbbá részletesen felsorolva ezeket a kormányt kedvezményező, sajtórendészeti eszközöket „megszűnjék a kormány számára a kivételes hatalom és ugyanakkor megszűnjék az a lehetőség, hogy a lapok kolportázsja, a lapok megjelenési joga, a lapok indításának joga és a lapok betiltásának joga kizárólag, egyedül a kormány kénye kedvétől függjön.”⁶⁷

Lázár Andor igazságügyminiszter a tárcája költségvetését érintő vitában csak röviden érintette a sajtóügyet. Elmondta, hogy a másfél évtizedes „rendtörvény”⁶⁸ fenntartását a maga részéről a továbbra is szükségesnek tartja, mivel annak szabályai „még mindig megtalálják a maguk indokoltságát, (...) az állam biztonsága érdekében.” A szakminiszter továbbá kifejtette, hogy egy jövőbeli sajtóreform irányának olyannak kell lennie, ami „megfelel[...] annak az elgondolásnak, amelyet ez a nemzet a maga élete és jövője szempontjából a sajtóval szemben megkíván”. Mindehhez hozzátette, azt a sajtószabadság hívei számára közelről sem biztató axiomatikus alapvetést, miszerint „minél nagyobb a hatalom, annál inkább szükség van kontrollra, ma pedig a legnagyobb hatalom a sajtó, és ezt kontroll, ellenőrzés nélkül hagyni, nem felel meg annak az alkotmányos érzéknek, amely a magyar nemzetet mindig jellemezte.”⁶⁹ Végül az igazságügy kormányzati exponense felszólalásában nem hagyott kétséget afelől, hogy álláspontja szerint „az érdekképviseleti reform kapcsán minden foglalkozási ágának megfelelő érdekképviseletbe, így tehát az újságíróknak az újságírókamarába való tömörítése is szükséges lesz.”⁷⁰ Azt azonban rövid előadásában már nem részletezte, hogy ez a bizonyos „tömörítési” szükséglet kiket tömörít be és kiket taszít ki a zszurnaliszták központi hatalom által kanonizált közösségéből, s így kiket foszt meg a sajtóban való szólás szabadságától.

Amint az a dióhéjban bemutatott képviselőházi vitából is kiviláglik, a kormányzati körök szándéka ismert volt ugyan egy leendő sajtóreform általános irányával kapcsolatban, de annak jövőbeni konkrét tartalmáról az ellenzéki képviselőknek és a szakma érintettjeinek biztos tudása nem, legfeljebb feltételezései lehettek. A titkolózást jól példázza, hogy pár hónappal a Képviselőházban lezajlott, fentebb körvonalozott, elméleti diskurzus után, Lázár Andor igazságügyminiszter egy interpellációra adott válaszában is csupán arról tudósította a T. Házat, hogy „igenis a kormány foglalkozik egy sajtóreformjavaslat előkészítésével”, hozzáfűzte azonban, a tervezet „elsősorban azok elé az érdekeltek elé fog kerülni, amelyek ebben a kérdésben hivatva vannak véleményt mondani.”⁷¹ Utóbbi kijelentésével a miniszter kimondva-kimondatlanul érzékeltette, mit is gondol az ellenzéki képviselők sajtószabályozásban való részvételének lehetőségéről, feltételeiről és kompetenciájáról.

⁶⁶ Uo.

⁶⁷ Uo.

⁶⁸ Azaz az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló 1921. évi III. törvénycikk.

⁶⁹ KN (1935) II. 37.

⁷⁰ Uo.

⁷¹ KN (1935) IV. 489.

1935 augusztusában a királyszállási kihelyezett kormányülés napirendjén is feltűnt a sajtó-reform ügye, és „[a] minisztertanács Lázár Andor igazságügyminiszter előadásában a sajtótörvény reformjának ügyét” tárgyalta, amelynek során „megállapította azokat az irányelveket, amelyek alapján az igazságügyminiszter az erre vonatkozó törvényjavaslatot előkészíti.”⁷² A sajtóügy napirendre vételének bejelentésén túl a távirati irodával közölt kommuniké továbbiakról, így különösen a kabinetülésen számításba vett elvek tartalmáról nem szólt. A *Pesti Napló* azonban beszámolt arról, hogy értesülése szerint bár a „törvényelőkészítő osztály nem készített semmiféle javaslatot”, s „csupán az alapelveket kívánják tisztázni (...) egyelőre bizonyos rendészeti kérdések azok, amelyek a tervezetbe fel vannak véve.”⁷³ A kormány azonban a lap értesüléseit „kitalált híradásoknak” minősítette, s deklarálta, „[n]em igaz az, hogy a sajtótörvénytervezetbe bizonyos rendészeti kérdések vannak felvéve.”⁷⁴ A közel egyhetes tanácskozást követően a miniszterelnök „nagy beszédben” emlékezett meg „nemzeti egység pártjának értekezletén a bakonyi minisztertanács tárgyalási anyagáról”. A pártértekezleten Gömbös a sajtókérdést csak röviden érintette, konkrétumokról nem szólva, a reform indokoltságát igazolandó rögzítette, „jelenleg Magyarországnak van egész Európában a legliberálisabb sajtótörvénye, amely sok tekintetben visszaélésre ad alkalmat. Elhatároztuk tehát a sajtó reformját főként abban a vonatkozásban, hogy a visszaéléseknek a lehetőségét megszüntessük (...) időserű tehát a sajtó reformja.”⁷⁵

Antal István egykori sajtófőnök, aki időközben az igazságügyi tárcához államtitkári kinevezést kapott, 1935. december 8-án választókerületének székhelyén, Jászberényben tartott beszámolóbeszédében egyértelműen utalt arra, hogy a kormány kiemelt jelentőségű „kérdéskomplexumként” tekint a sajtóreform kérdésére, amely a „közel jövő napirendjére kerül.” Az államtitkár politikai szónoklatában – a *Nemzeti Munkaterv* szellemében – felvázolta a központi hatalom által elképzelt új sajtószabályozás irányát és elveit, deklarálva, hogy „[a] kormány nemcsak a nemzet testi, de a nemzet lelki egészségének helyreállítását is céljául tűzte ki.”⁷⁶ A kormány exponense ebben a terápiában fontos eszközként láttatta, hogy a minisztertanács „a közel jövőben tető alá fogja hozni a sajtójog reformját,”⁷⁷ amelynek vezérmotívumát „a legmagasabb állami és nemzeti érdekek hatályos sajtójogi” védelme fogja képezni, csakúgy, mint „a zugsajtó kiirtása” és „az újságírói hivatás etikai jelentőségének erősebb kidomborítása.”⁷⁸

Az igazságügyi államtitkár kijelentése, amelyben határozottan állította a kormány sajtóreform iránti elkötelezettségét, ismételten felkeltette a kormány szándékai iránt a nyilvánosság érdeklődését. Dinnyés Lajos a plénumon interpellálta az igazságügyi minisztert – tekintve, hogy államtitkára, „akinek a miniszter úrral előkelő és kellemes összeköttetése van,”⁷⁹ a tervbe

⁷² MTI „könyomatos” Hírek, Napi tudósítások, 1920–1944 [MOL, K 428. a] sorozat]; 1935. augusztus 9. 14. kiadás.

⁷³ Megkezdődött az egyhetes bakonyi minisztertanács. *Pesti Napló*, 1935. augusztus 6. 3.

⁷⁴ MTI „könyomatos” Hírek, Napi tudósítások, 1920–1944 [MOL, K 428. a] sorozat]; 1935. augusztus 6. 31. kiadás.

⁷⁵ Gömbös Gyula miniszterelnök nagy beszéde. *Pesti Hírlap*, 1935. augusztus 13. 2–3.

⁷⁶ MTI „könyomatos” Hírek, Napi tudósítások, 1920–1944 [MOL, K 428. a] sorozat]; 1935. augusztus 6. 20. kiadás.

⁷⁷ Uo.

⁷⁸ Uo.

⁷⁹ KN (1935) IV. 490.

vett kodifikáció kapcsán bizonyos fix pontokat megjelölve, homályos irányelvek meglétéről beszélt –, és arra kérte, mivel tárcájához tartozik a kodifikáció, közölje annak tervbe vett alapelveit. Lázár, mint korábban több alkalommal, válaszában megint egyszer titokzatosan nyilatkozott, elismerte ugyan egy készülő törvény tényét, ám a törvényhozási eljárás elveit ürügyként felhasználva, elutasította a konkrétumok megjelölését, mondván „[n]em felelne meg semmiféle alkotmányos szokásnak és semmiféle célszerűségnek, ha incidentaliter akarnánk egy még el nem készült törvényelgondolásra vonatkozó elveket itt a Házban vita tárgyává tenni.”⁸⁰

A Nemzeti Egység Pártja 1936. február 18-án pártértekezletet tartott, amelyen a kormány tagjai, s a párt prominensei egyaránt megjelentek. Ivády Béla, a párt ügyvezető elnöke arról tudósította a résztvevőket, hogy „a párt képviselő tagjai részéről olyan óhaj nyilvánult meg, amely az új sajtótörvény sürgős megalkotását tartaná kívánatosnak.” Indítványozta továbbá, hogy az értekezlet hívja fel a kormányt a „törvény megalkotásának sürgős voltára, s (...) a nemzeti és közérdekű szempontok fokozottabb biztosítására.”⁸¹ A tanácskozáson jelenlévő Lázár Andor a korábbiak szellemében nyilatkozott, miszerint „részletekbe menő terveket (...) nem kíván ezúttal nyilvánosságra hozni”, ám megelőző nyilatkozatainál tovább ment, s kijelentette „[m]aga is érzi a sajtókamara létesítésének szükségességét.”⁸²

Tavasszal ismételten a Ház plenumán forgott a sajtószabályozás ügye. Az 1936/1937. évi állami költségvetés igazságügyi tárcára vonatkozó részének vitájában sok tekintetben csak megismétlődtek az évek óta hangoztatott érvek (és kontradikciók) a sajtótörvényhozás szükségességét illetően. Az unalomig ismételt klisék mellett azonban új, vagy a korábbiakhoz képest hangsúlyosabban megjelenő szempontok is előtérbe kerültek. Egyre többen, még a NEP képviselők közül is úgy vélték, hogy vagy egyáltalán nincs szükség új szabályozásra, vagy a sajtójogi kodifikáció kérdése egyszerűen nem időszerű, mivel „vulkanikus időkben, nehéz talajban minél kevesebb törvényt kell hozni.”⁸³ Az ellenzék a sajtóügyet szélesebb összefüggésbe helyezve – Victor Hugót megidézve – rámutatott, hogy „ahol a jog harcol a törvénnyel, ott nincs igazi jogrend, ott nincsenek igazi alkotmányos biztosítékok”,⁸⁴ s hozzátették „[a]z alkotmány nem csupán a parlamentarizmust jelenti [a kormányzó erők hajlamosak voltak erre az egy kategóriára szűkíteni az értelmét – K.T.], hanem jelenti az összes szabadságjogokat, (...) a sajtószabadságot is.”⁸⁵ Mások, kiváltképp a kormányoldalról azonban a korábbiakhoz képest is nagyobb hangsúlyt fektettek a renitens sajtó nemzet érdekei védelmében történő megrendezésére. Krüger Aladár, a napirend előadója rögzítve a többségi álláspontot leszögezte, „a sajtójognak reformja igenis közóhajt képez.”⁸⁶ „Nagyon kényes kérdésnek” minősítve szolt a témához Wolff Károly, a reform feltétlen híve. Előadta, hogy bár ő a maga részéről „a sajtószabadság rendíthetetlen híve (...) ámde, ha az a sajtó a szabadságával visszaél és a nemzetem érdekeit sérti (...) a legnagyobb visszaéléseket követi el, sőt külpolitikai hátrányokat okoz hamis hírekkel”, ezt nem tartja sza-

⁸⁰ KN (1935) IV. 489.

⁸¹ *Magyar Országos Tudósító, Hírvényag*, 1929–1944 [MOL, K 612. a) sorozat], 1947–1948 [MOL, XXVI–A–14]; 1936. február 18. 41. (kézirat).

⁸² Uo.

⁸³ Fábán Béla, KN (1935) VIII. 306.

⁸⁴ Vázsonyi János, Uo. 296.

⁸⁵ Dulin Jenő, Uo. 324.

⁸⁶ Krüger Aladár, Uo. 290.

badságnak, s ilyen esetben az állam részéről bizonyos „önvédelmi intézkedést” jogosultnak tart. Végül Wolff felemlítette a kormányoldal akkortájt divatossá vált nézetét, miszerint Magyarországon valóban nincs sajtószabadság, de annak érvényesülését nem az állam, a kormányzat csorbítja, hanem „ott van egy vállalat, egy részvénytársaság (...) ráfekszik a lelkükre”, és ezért nincs szabad sajtó. A kormánypárt képviselője végül a sajtószabadság helyes értelmezéséhez további elemként, összefoglalva álláspontját elvi érveléssel rögzítette, hogy a sajtó „a nemzetem érdekét szolgálja, ne pedig az egyes vállalatokét vagy egyes egyedekét, és ne romboljon, hanem alkosson velünk együtt a nemzet érdekében.”⁸⁷ Vázsonyi János (demokratapárti) arra a felvetésre, hogy a reform közóhajnak tekinthető általános igény „timeo Danaos”⁸⁸ választ adott, s helyette azt javasolta, hogy „szűnjék meg (...) a kivételes hatalom alapján való kormányzás”, mivel csak ha az megszűnik, „akkor kezdetünk beszélni szabad sajtóról.”⁸⁹ Vázsonyi felidézte a negyvennyolcas sajtótörvény szellemiségét, a kodifikáció számára követendő mintaként felmutatva, majd annak a meggyőződésének adott hangot, hogy a sokat hangoztatott személyiségi jogok oltalma, a családi és magánélet szentségét sértő lapok megfenyítéséhez szükséges „törvényes védelem és az eljárás mód” biztosított. A sajtószabadságot, mint politikai szabadságjogot biztosító alkotmányos garanciarendszer méretes hiányosságai miatt követelte a sajtószabadság helyreállítását, amelynek elengedhetetlen feltételeként az esküdtszéki törvénykezés visszaállítását látta, nem csupán a sajtóügyben, de minden politikai vonatkozású ügyben.⁹⁰ Pesthy Pál, egykori igazságügyminiszter felszólalásában érintőlegesen foglalkozott a sajtókérdéssel, röviden kifejtett álláspontja kapcsán elmondható, hogy a jobboldalon sem volt osztatlan támogatottsága a kodifikáció gondolatának. Pesthy kifejtette ugyanis, hogy bár lehetnek a szabályozásnak „olyan excessusai, amelyek (...) lefaragandók”, mégis „sajtótörvényünk ma teljesen jó (...) és nagyon sok olyan esetben amikor (...) nem alkalmazását diffikultálják, igenis alkalmazni lehetne.”⁹¹ Fábán Béla (Nemzeti Demokrata Párt), feljajdulva kérte, „az Istenért, ne méltóztassanak reformokat csinálni. Meggyőződésem, hogy az, aki a sajtó útján ma bűncselekményeket követ el, az a bíróság, amelynek feladata a törvényt alkalmazni, azt ugyanúgy megfoghatja a nyakánál, mint ahogyan megfoghatná a bármilyen új törvényi rendelkezés esetén.”⁹²

Dulin Jenő (Független Kisgazdapárt), aki, mint kifejtette, készséggel elhiszi a „miniszter úr legmesszebbmenő és legjobb intencióit”, ám ezzel együtt is úgy vélte, nem szabad a kérdéshez hozzányúlni, „mert előzőleg túlságosan sokat fenyegették vele a sajtót (...) a köztudatban ez már benne van (...) villamosság tölti el a lelkeket, (...) akaratlanul is arra gondolnak, hogy a kritikának megnyilvánulási lehetőségét valamiképpen korlátoz[ni] és megfojt[ani] akarják.”⁹³ Több előtte szólóhoz csatlakozva pedig hitet tett azon vélekedés mellett, miszerint „a visszaélések, amelyeket a sajtó elkövetett, részben a rendkívüli szabályok által, részben pedig a bíróságok he-

⁸⁷ Wolff Károly, Uo. 310.

⁸⁸ Azaz: az ellenség szívességét, ajándékát gyanúval kell fogadni. Utalás Vergilius Aeneiséből elhíresült Laokoón bölcsességre, a trójai faló ajándékára: „Quidquid id est, timeo Danaos et dona ferentes”.

⁸⁹ Vázsonyi János, KN (1935) VIII. 294.

⁹⁰ Vázsonyi, Uo. 295.

⁹¹ Pesthy Pál, Uo. 298.

⁹² Fábán Béla, Uo. 305–306.

⁹³ Dulin Jenő, Uo. 324.

lyes és józan igazságszolgáltatása révén teljes egészében eliminálhatók.”⁹⁴ A sajtóreform legélesebb bírálatát – hagyományosan – az ülésterem baloldaláról fogalmazták meg. A szociáldemokrata politikusok sorában a méltán híres londoni Workmans College atmoszféráját reprezentáló Malasits Géza szordínóban tartott felszólalásában úgy látta, hogy „a magyar sajtónál ártatlanabbat” nem lehet találni, hivatkozva egyes külföldi sajtótermékek radikalizmusa ellenére biztosított szabadságukra, oda konkludált, hogy „ahhoz a sajtószabadsághoz képest, amellyel azok írnak, ez Magyarországon nagyon szűk pórázon tartott valami.” Mindezekre tekintettel azt javasolta Lázár miniszternek, hogy „ne is kétszer, hanem hatszor gondolja meg, amíg ehhez az amúgy is csenevész sajtószabadsághoz hozzányúl.”⁹⁵ A képviselőházi vitában a baloldali tenort a szenvedélyes stílusú lapszerkesztő-képviselő, Propper Sándor képviselte. Felszólalását a háborús kivételes hatalom kritikájával kezdte, követelve annak hatályon kívül helyezését, „végre egyszer helyreállíttassék a sajtószabadságnak azt a minimális mértékét, amely a háború előtt már megvolt.” A kormányoldal exponenseiről igen magvas véleményt formálva kijelentette, „irtóznak a batárhangú szabad sajtótól” és „[s]ajtóhurokkal fenyegetőznek.” Az időt s politikai atmoszférát, „a gyűlöletes légkör[t], amely talán még a forradalmakat követő esztendőök gyűlöletét is felülmúlja hatóerőben”⁹⁶ ő sem tartotta alkalmasnak a kodifikációra. Ellenben mint *modus procedendi* hozta javaslatba, mint a progresszív reform eszközt, hogy a tizennégyes sajtótörvényt minden korlátozás nélkül, eredeti szövegével léptessék újjólág hatályba, „tessék megtisztítani (...) a béklyóktól, tessék megszüntetni a kivételes rendszabályokat”, s utána megvizsgálni, hogy a régi-új sajtótörvény „milyen hatással volna magára a sajtóra.”⁹⁷ Végül érdemes dióhéjban idézni Lázár Andor reflexióit. A miniszter vitatta a sajtószabadság idealizált tárgyalását, amelyben a realitásokat nem veszik figyelembe, „hiszen a sajtó ma nemcsak idealisták véleményének megjelenési lehetősége,” ellenben „a sajtó ma üzleti vállalkozás, a sajtó üzleti érdekében a nemzet érdekét igen gyakran másodrangúnak tartja.”⁹⁸

A képviselőházi vita, mondhatnók azt is, hogy terméketlen maradt, mégis két lényegi elem kiemelésre érdemes. Úgy látszik, hogy 1936 nyarán a jobboldalon is egyre többen vélték úgy, hogy nem időszerű a sajtó újraszabályozásának ügye, ellenben akik a reform mellett törtek lándzsát, a sajtószabadság fogalmának meritumába a nemzet érdekében való alkotó munkát állították, miközben a szabadságjogra leselkedő veszély forrásaként nem a kormányzati önkényt, hanem a tulajdonosi érdekeket jelölték meg. A nemzet érdekének tartalmi meghatározására a felszólalók nem tettek kísérletet, a *Nemzeti Munkaterv* kilencedik pontjaként megismert korlátozó klauzula lebegtetése – vélték a kormány politikáját kritikusan szemlélők – nem adott okot a sajtószabadság híveinek reális reményekre.

Az 1936-os esztendőttől – a levéltári források tanúsága szerint⁹⁹ – látványosan felgyorsult a nyilvánosság kereteinek átalakítását célzó reform előkészülete, egyre intenzívebb levelezés folyt az igazságügyi tárca és a belügyminisztérium között a szabályozás irányával és egyes rendelkezé-

⁹⁴ Dulin Jenő, Uo. 325.

⁹⁵ Malasits Géza, Uo. 321.

⁹⁶ Propper Sándor, Uo. 316.

⁹⁷ Propper Sándor, Uo. 317.

⁹⁸ Lázár Andor, Uo. 314.

⁹⁹ MOL K-49 1936. 27. cs. I.a.

seivel kapcsolatban. A sajtóviszonyok évek óta tervbe vett radikális újraszabályozásának egyre türelmetlenebb sürgetésében döntő mozzanat lehetett, hogy érzékelhetően kezdett megbukni a totális államszervezés kísérlete. A sajtóreform középpontjában már távolról sem a sajtószabadság érvényesülésének a biztosítása állt, ellenben a szabályozási törekvések fókuszában már a szabad sajtó fékjeként tételezett értékek, „a felelősség és a nemzetérdek.”¹⁰⁰ A tárcaközi egyeztetésnek további kiemelten fontos, megvalósítandó eleme volt a – korábban már több ízben is számba vett, ám különböző okokból mindannyiszor negligált – sajtókamara kérdése. A felállítandó intézmény tartalmi kérdései kapcsán Kozma Miklós belügyminiszter kifejtette, hogy a kamarai szabályozásban „a tagfelvételekhez a meghatározott képzettség kimutatásán kívül egyéb személyi feltételek igazolását is okvetlenül szükségesnek” tartja, továbbá nem habozott megjegyezni, hogy a reform ezen elemének szükségszerűen állást kell foglalnia az újságírói jogállás és a sajtómunkás származása közötti összefüggésről is.¹⁰¹

A Gömbös-kormány által kiérlelt koncepciót a miniszterelnök elhatalmasodó betegsége, majd halála miatt már nem valósíthatta meg, azt az új kabinet, a Darányi Kálmán vezette kormány öntötte végleges formájú normaszövegbe, s terjesztette a Nemzetgyűlés elé „az állami rend megóvása végett szükséges sajtórendészeti rendelkezésekről”, tartalmáról, s a sajtószabadsághoz való viszonyáról sokat sejtető cím alatt.

4. Összegzés

A két világháború közötti alkotmánytörténeti időszak második szakasza, a bethleni konszolidációt követő esztendőök során, vagyis jobbra Gömbös Gyula miniszterelnök négyéves kormányzásának idején a központi hatalom sajtópolitikájában döntő, sajtórendészetében érzékelhető változás következett be. A totális állam megszervezéséhez vezető úton a miniszterelnök fontos mérföldkőnek tartotta a lelkek feletti hatalom megszerzését, s ennek sine qua nonjaként tekintett a hatékony sajtópolitikára. Az új, mindinkább autoriter politika felé forduló magyar kormányzat időszaki sajtóra vonatkozó politikájában a szigorú rendészeti eszközök alkalmazása mellett nagy hangsúlyt kapott a propaganda tevékenység megszervezése, s komoly kísérletek történtek a lappiac egészének domesztikálására. Bár a sajtószabályozás kérdése Gömbös kormányzásának egész időszaka alatt élénken foglalkoztatta a politikai elit mellett a szakmai közvéleményt is, s a kormány számos esetben tett határozott ígéretet a sajtóreform mielőbbi megvalósítására (és annak részeként a kivételes sajtórendészet megszüntetésére), a Bethlen-korszak sajtójoga annak ellenére szinte érintetlen maradt a miniszterelnök 1936-ban bekövetkezett haláláig, hogy a kodifikációs munka már igen előrehaladott fázisban volt. A Gömbös által elszórt magok a harmincas esztendőök derekán igencsak termékeny talajba kerültek, s ott hamar szárba szökkenek. A sajtószabályozás szigorítása csakhamar bekövetkezett, s a sajtószabadság híveinek halovány reményei is szertefoszlottak.

¹⁰⁰ Lázár Andor nyilatkozata, Újság, 1936. május 30. 5.

¹⁰¹ MOL K-49 1937. 27. cs. I.a.